

Галина Игоревна Шевцова
РУСКА ДОБРОТВОРНА ПОМОЋ
СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ У ПЕРИОДУ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА 1914–1917.

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала
Г. И. Шевцова
РУССКАЯ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ПОМОЩЬ СЕРБИИ
И ЧЕРНОГОРИИ В ПЕРИОД
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1914 – 1917)

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2025.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу
[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

ГАЛИНА ИГОРЕВНА ШЕВЦОВА

РУСКА ДОБРОТВОРНА ПОМОЋ
СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ
У ПЕРИОДУ
У ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
1914–1917.

Превели са руској

др Јован Качаки
Марина Тодић

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Посебно се захваљујем на помоћи у писању овог рада архиепископу Михаилу (Руска Православна Загранична Црква), раније из Женеви и Западне Европе, као и А. Б. Арсењеву (напомена: његово презиме је погрешно написано у тексту), Е. Ју. Гусковој, Ивани Жигон, Јовану Качакију, Е.Н. Козловцевој, Радојки Ковач, свештенику Андреју Постернаку, Ани Радун, А.А. Улуђану и А.Л. Шемјакину.

Монографија анализира различите напоре хуманитарне помоћи Руског царства српском и црногорском народу током Првог светског рата: Рад обухвата активности медицинских екипа, помоћ окупираном становништву, избеглицама и ратним заробљеницима. Посебна пажња је посвећена активностима Руског друштва Црвеног крста и Петроградског словенског добротворног друштва. Рад се ослања на широк спектар извора, од којих се већина први пут укључује у научну циркулацију. Књига је намењена историчарима (у даљем тексту историчари).

Г. И. Шевцова, доктор историјских наука, виши научни сарадник,
Катедра за модерну историју Руске Православне Цркве,
Богословски факултет, Православни универзитет
хуманистичких наука Светог Тихона

ПРЕДГОВОР

Овај рад, посвећен догађајима из односа Руске империје са Србијом и Црном Гором детаљно нам описује један заборављени аспект хуманитарних делатности током Првог светског рата.

Током XX века, словенски народи су за човечанство поднели лавовски удео у патњама, мучеништву и храбрости. Овде нам се приказује слика саучешћа и помоћи које су српском и црногорском народу током ратних година 1914–1918. пружиле медицинске мисије Руске Империје.

Руски народ никада неће заборавити како је Краљевина Југославија, чак и после разарања које је претрпела, руским људима избаченим из њихове отаџбине после 1917. године, пружила љубав, саучешће и помоћ.

Хвала аутору ове књиге, Галини Игоревној Шевцовој за изванредан рад, који делимично надокнађује недостајућу историјску правду.

Помози, Боже.

† *Михаило*

Пензионисани архиејиској

(раније Женевски и Зајадноевројски)

Руска Православна Зајранична Црква

ПРЕДГОВОР СРПСКОМ ИЗДАЊУ

Књига *Руска добротворна помоћ Србији и Црној Гори у периоду Првој светској рату 1914–1917*, ауторке Галине Игоревне Шевцове, доктора историјских наука из Москве, најкомплетнији је приказ овог комплексног проблема и значајно доприноси сагледавању укупних односа између Руске империје и Србије и Црне Горе у току четири тешке године Првог светског рата. Упркос објективним проблемима, највише због непостојања архивских докумената, поготову из периода после капитулације Србије и Црне Горе и почетка револуционарних догађања у Русији, ауторка је дошла до многих, до сада непознатих података, укомпоновала их међу одраније познате, систематизовала их, направила анализу и на основу свега извела објективне закључке.

Галина Шевцова на почетку наводи генезу односа руске и српске историографије према питању руске хуманитарне помоћи јужнословенским народима, истичући да је тај проблем био дуго запостављен због недовољне заинтересованости истраживача, а у једном периоду су постојали и идеолошки мотиви и на једној и на другој страни да се ово питање не актуелизује. Евидентно је да се током последњих деценија овај проблем систематски изучава од стране и српских и руских историчара.

Ради бољег схватања колико је руска добротворна помоћ била неопходна и Србији и Црној Гори, ауторка је приказала стање у војном, а у краћим цртама и цивилном санитету на почетку рата у Србији и Црној Гори. У балканским ратовима су обе земље исцрпљене економски и финансијски, а

санитети су оскудевали у медицинском кадру, лековима и санитетском материјалу. Стање је погоршано и због сиромаштва становништва и повремене појаве мањих епидемија заразних болести. Са почетком рата сви наведени проблеми су постали још изарженији, а велики број рањеника на почетку рата и епидемија „три тифуса“ (пегавог, трбушног и повратног) крајем 1914. и у првој половини 1915. године, угрозили су живот и функционисање и војске и државе у Србији. Слично је било и у Црној Гори.

Захваљујући правовременим и веома исцрпним извештајима руског посланика у Србији Григорија Николајевича Трубецког, али и других службеника из дипломатског кора у Србији и Црној Гори, руска императорска влада и цар Николај II су имали увид у те објективне тешкоће, а својим поступцима у вези пружања помоћи исказали су довољно разумевања и солидарности, помажући у границама могућности, с обзиром да је и Русија била у рату који јој у том периоду није одговарао.

У књизи је описана организација прикупљања и слања медицинске помоћи, од прве групе која је из Петрограда кренула у Србију 20. августа 1914. па закључно са групама и појединцима који су организовано долазили и 1917. године у Србију и Црну Гору.

У периоду од септембра 1914. до краја 1917. године у Србији и Црној Гори су деловале следеће добротворне мисије: Мисија Петроградског Словенског добротворног друштва, Мисија Александре Павловне Хартвиг (Мисија заједнице Светог Георгија Руског Друштва Црвеног Крста), Медицинска мисија књегиње Трубецке (Руског друштва и града Москве, такозвана Московска мисија), Медицинска мисија Ј. И. Чаброва (Мисија Петроградског Словенског добротворног друштва) у Црној Гори, Медицинска мисија Александринске заједнице (Мисија Спаског), Медицинска мисија Словенског добротворног друштва за Црну Гору, Медицинска комисија комитета при Руској дипломатској мисији из

Ниша у Црној Гори, Атоска (Афоска) мисија руских калуђера са Свете горе, Мисија Зеленог крста под покровитељством велике књегиње Милице Николајевне, кћерке црногорског краља Николе, Пољска болница из Бесарабије и Серафимовска медицинска мисија Комитета Хришћанске помоћи при Александријској заједници Руског Друштва Црвеног крста. Све активности медицинских и других добротворних мисија биле су усклађене и договорене са државним органима и војним санитетом земаља - домаћина, а постојала је координација и са сличним енглеским, америчким и француским мисијама.

Руска добротворна помоћ била је посебно драгоцену у најтежим периодима рата: у Србији у току великих борбених операција у другој половини 1914. и у току епидемије „три тифуса“ крајем 1914. и првој половини 1915. године, а у Црној Гори од почетка рата па до капитулације у јануару 1916. године. У том времену је из Русије дошло и радило више хируршких и заразних болница, амбуланти и медицинских пунктова. Захваљујући заједничком деловању српске владе и санитета, руских и других савезничких мисија, указана је хируршка и друга медицинска помоћ десетинама хиљада рањеника и болесника, а епидемија тифуса је санирана до почетка лета 1915. године. За Црну Гору су спремљене две болнице, једна хируршка а друга превентивно-инфективна. Црног Гори је упућена и знатна помоћ у храни и санитарском материјалу. Значајну улогу у реализацији помоћи имао је Комитет за помоћ Србима и Црногорцима при Руској императорској мисији која је била лоцирана у Нишу.

После окупације Србије у децембру 1915. године, неке руске мисије су се повукле са српском војском на грчко приморје и тамо наставиле са радом, неке су се вратиле у Русију, а Александринска и део Московске болнице нису хтеле да оставе своје болеснике и рањенике и наставиле су са радом у окупираној Србији.

У току 1916. и 1917. година Русија је, без обзира на своје политичке, војне, економске и финансијске проблеме, наставила да пружа материјално-финансијску помоћ Србији и Црној Гори. Преко Руског Друштва Црвеног крста помоћ је упућивана локалном становништву окупираних области, избеглицама у Грчкој и Француској и ратним заробљеницима у непријатељским логорима.

Иако доминантно описује долазак санитетских мисија и њихов рад у Србији и Црној Гори, у књизи је у знатно мањем обиму дат приказ и друге хуманитарне и војне помоћи коју су војска и народ у Србији и Црној Гори добили од Руске империје у току прве четири године Великог рата.

Добротворна помоћ Србији и Црној Гори финансирана је средставима руских државних и друштвених организација: Руског Друштва Црвеног Крста, Савеза градова, Московског Словенског комитета, Православне цркве и прилозима чланова царске породице, истакнутих појединаца и обичних грађана.

Истражујући ову веома обимну и комплексну тему, ауторка се ослањала на податке из раније објављене своје књиге *Руска добротворна помоћ Србији у рајоновима 1912–1917*. (Инфинитас, Београд, 2010), затим је прикупила доступне податке из руских и српских архива, користила релевантну литературу, реконструисала догађаје, систематизовала чињенице, навела имена свих актера и њихове дужности и конкретан рад на терену, извршила анализу и извела закључке. Остварила је циљ јер је објективно, аналитички, на основу изворних докумената тумачила историјске чињенице и спасила од заборава стотине хероја – хуманиста који су, лишавајући се удобности мирнодопског комфора, изложили своје здравље и живот озбиљном ризику, а ради солидарности са словенском браћом, којој је Руска империја више пута помагала у историјски преломним временима. То овој књизи даје посебан документарни квалитет, а у исто време враћа дуг и чува сећања на јунаке тога доба.

У књизи су, систематично и концизно наведени подаци на основу којих се може стећи јасна представа о настанку, развоју и раду организованих група које су формирале различите институције и хуманитарна друштва у Руској империји, а које су своју мисију обављале у Србији и Црној Гори у току Првог светског рата. То су биле бројне, добро организоване мисије, представници различитих институција руске државе, укључујући Руску Организацију Црвеног крста, Руску православну цркву и хуманитарна друштва која су формирали неки чланови царске породице, али и други високи званичници. У мисијама су равноправно учествовали и радили и жене и мушкарци, припадници различитих друштвених слојева, богати и сиромашни. Сви они су успешно обавили своје задатке.

Књига *Руска добротворна помоћ Србији и Црној Гори у периоду Првој светској рату 1914–1917.* намењена је историчарима, социолозима, официрима, лекарима, студентима медицине, другим здравственим делатницима, садашњим и будућим генерацијама, са циљем да се не заборави огромна помоћ од стране Руске империје коју су војска и становништво Србије и Црне Горе добили у једном од најтежих периода у својој историји. На светлим примерима тих несесвичних хероја и хероина треба одржавати историјско памћење и вечиту захвалност.

Вељко Тодоровић

УВОД

Услед сплета различитих околности, хуманитарни аспект руско-српских односа током Првог светског рата недовољно је изучаван.

Балкан је за царску Русију био од великог политичког значаја. На Србију и Црну Гору гледало се као на битне савезнике у борби против Аустро-Угарске. Сходно гледишту Главне Команде (Ставке), Балкански фронт био је важна позорница војних дејстава, у који је врховна команда руске војске полагала значајне наде.¹

Руска империја била је забринута за очување својих политичких позиција на Балкану, освојених уз велике жртве током година које су претходиле Првом светском рату. И најмања одступања од принципа подршке Србији и Црној Гори, могла су довести до слома целокупне политике руске царевине у Југоисточној Европи – тим пре што је „Централним силама“ привукавши Бугарску на своју страну, успело да разбију Балкански Савез.² Русија, као и остале државе Антанте тежила је да обнови српско-бугарску сарадњу.

Стога су руски дипломати вршили притисак на Србију да у корист Бугарске пристане на територијалне уступке у Македонији.³

¹ Писарев Ю. А., *Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914–1915 гг.* – М.: Наука, 1990. С. 125.2 Он же. *Сербия и Черногория в Первой мировой войне.* – М., 1968. С. 120–121.

² Писарев Ю. А., *Сербия и Черногория в Первой мировой войне.* – М., 1968. С. 120–121.

³ Васильева Н. В., *Роль „русского фактора“ в решении югославянского вопроса*

Почетком XX века, хуманитарна делатност, тесно повезана са дипломатијом, постала је један од начина деловања европских сила у области политике. Што је повремено коришћено и као допунски аргумент за решавање политичких задатака у некој земљи или региону. У том погледу, није био изузетак ни руски посланик, кнез Г. Н. Трубецки, који је радио на тешком задатку омекшавања става српске владе према питању територијалних уступака Бугарској. Своје позиције јачао је и организацијом значајне помоћи становништву Србије.

Па ипак, објашњење хуманитарног аспекта руско-српских односа само уз помоћ утилитарности није могуће. Сложаност објективне оцене тог питања је с једне стране у томе што су спољнополитичке акције руске државе биле условљене рационалним приступом и прецизним прорачунима, док је с друге стране већина руских учесника тих догађаја показивала („на терену“) искрено саучешће, одсуство равнодушности, чак и пожртвовање спрам судбине братског (српског) народа.

Писац овог дела поставио је себи циљ, не само да систематизује чињенични материјал, него и да реконструише ток догађаја, и дође до имена најважнијих учесника. Прикупљање и анализа података, као и тесна повезаност и испреплетеност личности, догађаја и чињеница у вези с задатом темом довела је до потребе да се у текст уведе и поглавље о хуманитарној помоћи током балканских ратова. То поглавље омогућава увид у след (и „логику“) догађаја и показује континуитет традиције руске хуманитарне помоћи.

У раду се разматрају питања као што су: делатност Комитета за помоћ Србима и Црногорцима при руској императорској мисији⁴ у Нишу, финансирање руских добротворних

в годы Первой мировой войны (Двести лет новой сербской государственности. – СПб.: Алетейя, 2005. С. 243).

⁴ *Найомена ѝреводиоца*: До 1914. године, Руска Империја је имала амбасаде (посланства) само у осам држава: Аустроугарској, Великој Британији, Италији,

организација на територији Србије, као и координација рада са страним медицинским мисијама на санитетском опоравку Србије, итд.

Услед специфичних околности, највећа пажња посвећена је раду медико-санитарних мисија које су деловале под окриљем Руског друштва Црвеног Крста (РДЦК). Зарад обезбеђивања целине утиска, у појединим деловима текста садржана су и понављања неуједначена по квалитету и броју наведених података. Што се може тумачити недостатком изворних података. Користећи расположиве чињенице, аутор је покушао да реконструише историју сваке од мисија. Њихови називи дају се у оном облику у којем су их најчешће употребљавали њихови учесници. Но, у тексту се наводе и њихова ређе коришћена имена. Где год је то било могуће, реконструисани су подаци о именима и биографијама чланова мисија – како челника, тако и осталих.

Имена, положаји и остали подаци о најважнијим учесницима, и датуми, наводе се онако како се налазе у изворима који чине основицу овог текста. Одсуство неких имена, иницијала и биографских података значе само да писцу није пошло за руком да их нађе. Приватне мисије и појединци добровољци су услед недостатка примарних извора, само кратко поменути.

Хронолошке границе овог истраживања условљене су следећим историјским збивањима: почетком Првог светског рата и повлачењем српске војске и избеглица са територије Србије (јул 1914. – новембар 1915).

Проучавање делатности руских друштвених кругова и руске државе на организацији хуманитарне помоћи Србији током Првог светског рата текло је у оквиру опште еволуци-

Немачкој, САД, Турској, Француској и Шпанији. У осталим државама, то су биле дипломатске мисије (мисии). На челу амбасада су се налазили амбасадори (послы), на челу важнијих мисија (као нпр. у Београду и Софији) су били изванредни посланици и опуномоћени министри, а на челу мање важних, као нпр. на Цетињу, министри-резиденти.

је историјске науке у Русији и иностранству. Историографија овог проблема може се условно поделити на три правца: совјетски (до краја 80-тих година прошлог века), руски емигрантски и српски. Савремени истраживачи су историју истраживања проблематике Првог светског рата – па тиме и хуманитарне помоћи током њега – поделили у три етапе.⁵

I 1914–1920. године је начињен покушај да се док се „не губећи време“ анализирају догађаји из недавне прошлости, забележе извесне чињенице, па су постављени темељи за научно осмишљавање проблема. Совјетски и емигрантски приступи су се разликовали у оценама и избору чињеница за интерпретацију. Историчари који су се бавили овим проблемом истакли су да се емигрантска литература ослањала на многобројне мемоаре и радове ратних историчара, а несумњивом заслугом сматрају увођење у научни обрт разноврсних архивских докумената и материјала⁶. Нажалост, нису пронађени специјалистички радови посвећени овој теми.

II 1920-те – крај 1980-их година: Даље проучавање теме се одвијало у истим правцима. Међутим, без обзира на различите приступе и приоритете постојало је нешто заједничко: „идеологизација“ и политизација проблема, недостатак извора, једнострано тумачење чињеница и одсуство радова на уопштавању. У совјетској историографији је такође постојала забрана за низ тема и помињање читавог низа лица итд.; није био дозвољен приступ ради осмишљавања радовима западних научника и наслеђу руске дијаспоре из 1920–1930-их година.

За разлику од студија посвећених енглеским, америчким, аустралијским, француским, холандским и другим санитет-

⁵ Шубин Н. А., *Россия и Первой мировой войны. Историография проблемы (1914–2000 гг.)* Диссертация доктора ист. наук. – М., 2002, стр. 252; За балканскими фронтами Первой мировой войны. – М., 2002.

⁶ Шубин Н. А., *Россия в Первой мировой войне. Историография проблемы (1914–2000 гг.)* Дисс. на соискание ученой степени доктора ист. наук. М., 2002, стр. 252.

ским мисијама,⁷ страна научна литература о руској хуманитарној и добротворној помоћи балканским земљама у време Првог светског рата је прилично дуго времена остајала ван оквира интересовања историчара. Међутим, треба истаћи да су малобројни публицисти и очевици догађаја ипак радили на овој теми.

Тако се поређење америчке и руске медицинске помоћи у Србији 1914–1915. године наводи у књизи америчког новинара Пола Фортјеа Џонса (Paul Fortier Jones) „With Serbia into Exile: En American’s Adventures With the Army That Cannot Die”, која је први пут објављена 1916. године. Након што је анализирао прикупљена сведочанства очевидаца аутор је дошао до закључка да теза да је „Америка спасила Србију“ није тачна: „Нема сумње у то да су Енглези и Французи дали свој допринос у помоћи Србији, али су Руси, који су се први обрели на овој земљи били, колико ми је познато, једина нација која је имала заиста велики персонал за рад у жеку епидемије тифуса“.⁸ Позивајући се на извештаје америчких мисија и на документа Црвеног Крста Фортје Џонс пише о томе да су Американци у Србију дошли кад је епидемија почела, док су се Руси ту већ налазили. Аутор наводи чињеничне податке који сведоче о квантитативној предности руског медицинског персонала који је био опскрбљен потребним материјалима и опремом. Осим тога, „Руси су

⁷ Грујић Мабел, *Крајњак ирејлег о улози Америке у Свейском рајџу у вези са нашом земљом*. б/м, 1934; *Najveći dobrotvori Srbije u ratu (Serbian Relief Fund) // Нова Европа*. 1925. № 16, стр. 492–495; Krippner Monica, *The Quality of Mercy. Women at War. Serbia 1915–1918*. London, 1980; Остојић-Фејић Убавка, *Америчка хуманиитарна делатност у Србији током Првој Свейској рајџа*. // *Историјски часопис*. Књ. XXXIX. 1992, стр. 199–202; Petković Nataša, *Britanci o Srbiji 1900. do 1920*. Beograd, 1996; Вуковић Жарко, Антић Вукашин, *Жене Аустралије са српском војском на Солунском фронту // Српски војни саниџери у 1916. године*. Београд, 2007, стр. 93–98 и др.

⁸ Jones Fortier, *With Serbia into Exile: En American’s Adventures With the Army That Cannot Die*. NY: Cornell University Library, 2009. [Електронни ресурс]. Url.: https://archive.org/stream/withserbiaintoex00jone/withserbiaintoex00jone_djvu.txt (датум последњег прегледа: 8. септембар 2021. године). Р. 82.

градили многобројне бараче у којима су биле смештене војне болнице, док су Американци користили већ готове зграде које је опремила српска влада“.⁹ Затим је Џонс истакао да су потребе Србије за медицинском помоћи биле толико велике да ниједна страна мисија не би могла да их задовољи. Све су се суочавале с чудовишним ризицима и показале су се с најбоље стране¹⁰.

Ипак, тема руске помоћи је међу балканским народима у послератно време практично „пала у заборав“.

У Србији је 1930-их година изашло издање „Српкиње у служби отаџбини и народу за време балканских ратова 1912. и 1913 г. као за време светског рата 1914–1920“, у којем се помиње Друштво Свете Јелене које је основано 1912. године на иницијативу Београђанки у циљу удомљавања ратне сирочади.¹¹ Аутори притом не помињу да је једна од инспираторки ове организације била А. П. Хартвиг, жена руског амбасадора у Србији (1909–1914), а да се сиротиште налазило под патронажом кнегиње Јелене Петровне, српске принцезе која се удала за члана династије Романов. У истом издању се каже да је уочи Првог светског рата ова добротворна установа пребачена у Ниш, где је радила до почетка бугарске окупације. Ову чињеницу потврђују и руски извори. Међутим, у брошури се не наводи да се сиротиште у овом периоду налазило под патронажом кнегиње М. К. Трубецке, жене следећег руског амбасадора (1914–1916), као ни то да се сиротиште до октобра 1915. године издржавало искључиво од руског новца. Притом „прећуткивање“ појединих чињеница за историографију није нова ствар. Оно помаже да се чињенице постепено „избришу“ из сећања.

⁹ Ibidem. P. 83.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Српкиње у служби отаџбини и народу за време балканских ратова 1912. и 1913. г. као и за време светског рата од 1914–1920. Београд: издање југословенске женске секције ФИДАКА, 1933. С. 20-21.